Superdiversiteit beschreven

Frederik Janssens *

De Antwerpse socioloog Dirk Geldof schreef een boek *Superdiversiteit*[1], met als ondertitel: *Hoe migratie onze samenleving verandert.* Daarin beschrijft hij de veranderingen die onze maatschappij ondergaat door het ontstaan van 'superdiversiteit'.

In 2014 vieren we de verjaardag van 50 jaar migratie vanuit Marokko en Turkije. Het beeld van de migrant in ons hoofd is vaak de gastarbeider uit Marokko of Turkije, of na het zien van de mooie film *Marina (Stijn Coninx)*, uit Italië of een ander Zuid-Europees land. Intussen kent de migratie in deze 21ste eeuw een veel grotere waaier van landen van herkomst. Vooral in de steden voltrekt zich een fundamentele transitie. Een stad als Brussel is al een *majority-minority city* geworden: een stad waar de meerderheid van de bewoners uit een brede waaier van minderheden bestaat, zoals New York, London, Sao Paolo, Sydney. Ook Antwerpen zal het volgende decennium de overgang kennen en een stad worden waar de meerderheid uit minderheden bestaat. In een dergelijke stad zullen we moeten nadenken over wie geïntegreerd is en wie niet. Onze ideeën daarover zullen we moeten bijstellen. Je kan niet meer verwachten dat de minderheid zich aanpast aan de meerderheid, die is er niet meer.

Er zijn nog andere uitdagingen. Onze begrippen uit de 19de en 20ste eeuw schieten tekort om de stroomversnelling van de multiculturele samenleving die leidt tot superdiversiteit te vatten. Het is de Britse socioloog Steven Vertovec die de term in 2007 voor het eerst gebruikte om de veranderende migratiepatronen en hun impact op de Britse samenleving te benoemen. Hier in Vlaanderen gebruikte Jan Blommaert de term om de situatie van steden als Brussel en Antwerpen te beschrijven. Fenomenen als globalisering, de val van het IJzeren gordijn, de uitbreiding van de Europese Unie naar het Oosten, vluchtelingenstromen van politieke en economische vluchtelingen, etc. Het zorgt niet zozeer om een kwantitatieve toename, maar eerder om een groeiende diversiteit binnen de diversiteit: een veelheid van landen van herkomst, talen, culturen, religies, statuten en sociale posities. De complexiteit en interacties tussen al deze factoren is de kern van superdiversiteit. Het aantal talen dat gesproken wordt, de religieuze diversiteit, de verschillende motieven om te migreren, zeer verschillende verblijfsstatuten en ook groeiende verschillen in sociaaleconomische posities... Mensen met een migratie-achtergrond vind je op alle sporten van de maatschappelijke ladder. Er is een groot armoederisico bij migranten, maar er ontstaat zeker ook een middenklasse.

Een interessant fenomeen dat ik voor het eerst op deze manier beschreven zie is dat we met z'n allen meer en meer 'transnationaal leven' en dat er ook transnationale gezinnen ontstaan. De levens van deze gezinnen spelen zich niet alleen af binnen de nationale grenzen, maar omvatten vaak ook contacten met familie of vrienden in het land van oorsprong of in andere landen in Europa, Canada, de Verenigde Staten of Australië. Toerisme is één aspect hiervan. De term 'Benidorm Bastards' slaat op het fenomeen dat ouderen uit de lage landen de winter aan de Spaanse kust doorbrengen. Met de economische crisis in Zuid-Europese landen gaan mensen uit Griekenland en Portugal families opzoeken die generaties eerder migreerden naar Noord-Europa. De vele contacten over de nationale grenzen heen maakt dat er huwelijken met mensen uit andere landen frequent plaats vinden. Tussen kleinkinderen en grootouders wordt geskyped dat het een lieve lust is. Schotelantennes en internet maken het mogelijk in contact te blijven met de achterblijvers.

In het boek van Dirk Geldof gaat het *niet* over gevangenissen. De populatie in onze Belgische gevangenissen beantwoordt nochtans goed aan het adjectief 'superdivers'. Toevallig presenteerden op 21 november 2013 enkele vorsers uit de VUB een rapport 'Hulp- en dienstverlening Gevangenis Antwerpen: een onderzoek naar de behoeften van gedetineerden'[2]. De paragraaf die de vertegenwoordigde nationaliteiten beschrijft is veelzeggend! Een citaat:

* *Frederik Janssens is stafmedewerker sociaal –cultureel werk bij de Rode Antraciet.*

1 *D. Geldof, "Superdiversiteit, Hoe migratie onze samenleving verandert", Leuven, Acco, 2013, p.213.*

2 *D. Brosens, L. De Donder en D. Verte, "Rapport Hulp- en dienstverlening gevangenis Antwerpen: een onderzoek naar de behoeften van gedetineerden", Brussel, VUB, 2013.*

"39,4 % van de gedetineerden beschikte over de Belgische nationaliteit; 60,6 % was geen Belg. Om de niet-Belgen verder op te delen, hebben we ons gebaseerd op de indeling van United Nations Statistics Division (2913). In de categorie niet-Belgen spanden gedetineerden met een Afrikaanse en niet-West-Europese nationaliteit de kroon met respectievelijk 33,7 % en 20,3 %. Uit het Afrikaanse continent zijn voornamelijk gedetineerden uit de landen Marokko (9,7%) en Algerije (8,9%) vertegenwoordigd. Bij de niet-West-Europese landen wordt het grootste percentage ingenomen door gedetineerden uit Roemenië (6,7%). De vertegenwoordiging van de nationaliteiten in de Antwerpse gevangenis verschilt van de algemene Belgische detentiepopulatie. In 2012 had 55,6% van alle gedetineerden de Belgische nationaliteit (FOD Justitie, 2013). In de gevangenis van Antwerpen ligt dit ongeveer 15% lager."

Kortom, deze momentopname in het arresthuis van Antwerpen bevestigt de diagnose van de socioloog: we beleven superdiverse tijden. De vraag is nu, hoe omgaan met deze superdiversiteit?

Het oude wij/zij-denken overwinnen en een kosmopolitische blik ontwikkelen

Geldof bekritiseert het 'methodisch nationalisme' van onze oude manier van kijken. In plaats van te denken in termen van natiestaten, waar je al dan niet bij hoort, is het belangrijk om inclusief te denken, in termen van en/en. Zo krijg je oog voor een realiteit waarin mensen niet op één kenmerk vast te pinnen zijn. Je krijgt oog voor een samenleving van meervoudige of gelaagde identiteiten. Een illustratie: een typisch huis in een volkswijk in Brussel! Een Turkse winkel op de benedenverdieping, een Russisch echtpaar in de flat op de eerste verdieping, een Poolse bouwvakker, een Afrikaanse evangelische predikant en een nieuwkomer uit Mongolië, werkend in een Chinees restaurant, in kleine studio's op de tweede verdieping… Sommigen hebben wellicht de Belgische nationaliteit verworven, anderen niet. Steeds meer landgenoten zijn Belg en hebben een migratieachtergrond. Zo hebben mensen meer en meer gelaagde identiteiten. In plaats van te denken in termen van 'wij' versus 'zij', is het beter om te denken 'wij zowel als zij'. Belangrijk is ook om te beseffen dat migratie in de 21ste eeuw verschilt van migratie in de 20ste eeuw: door de communicatietechnologie (reeds genoemd: GSM, internet, skype, satelliettelevisie) is er blijvend contact met het thuisland. En door de relatief goedkope mobiliteit is pendelen een mogelijkheid geworden.

Anders gaan denken over integratie

Aan het integratiebegrip kleven ongewenste effecten. Het versterkt de wij/zij-deling, waarbij de religieuze identiteit overdreven veel aandacht krijgt; men problematiseert voortdurend het (nog) niet (genoeg) geïntegreerd zijn van nieuwkomers; verder vertrekt het debat vanuit een westerse superioriteit – wat leidt tot wantrouwen. Er moet een 'creatieve transformatie' van dit discours komen en we moeten op zoek gaan naar een andere meer 'empowerende' visie op integratie, aangepast aan de superdiversiteit van de 21ste eeuw. Een aspect waarop een andere kijk nodig is: uiteraard is het primordiaal om te stimuleren dat anderstaligen het Nederlands onder de knie krijgen. Maar vanuit een erkenning en koestering van de situatie van meertaligheid (in steden, in gevangenissen) is een uitnodiging om Nederlands te leren veel aantrekkelijker. Dwang (met alle gevolgen van dien: wachtlijsten, te schoolse settings) werkt niet. En taal wordt dan een excuus voor uitsluiting in plaats van een hefboom voor emancipatie.

De stad als context veel centraler plaatsen, vanuit een sterk stedelijk beleid

Een goed integratiebeleid is eigenlijk niets meer en niets minder dan een goed stedelijk beleid. We beleven immers niet het mislukken van onze multiculturele maatschappij, maar het onvermijdelijke einde van de monoculturele natiestaten. De stad wordt een centrale uitvalsbasis en ankerplaats in een globaliserende wereld. Dat was ook de boodschap van de Amerikaan Benjamin Barber die vijf maanden geleden een lezing gaf over het thema 'If mayors ruled the world', en daar veel heil van verwachtte. Veel problemen (samenhangend met nationalisme en natiestaten) zouden dan op een vanzelfsprekende manier verdampen, beweerde de politicoloog op zijn lezing in Antwerpen. Stedelijke armoede bestrijden zal een prioriteit moeten zijn. Pas de laatste jaren worden de harde cijfers van de gekleurde armoede zichtbaar: 12 % van de autochtone Belgen zit onder de armoedegrens; 52 % van de Marokkaanse gezinnen en een derde van de Turkse en Oost-Europese gezinnen. Er is nood aan een diversiteitspact: binnen een sterk stedenbeleid aandacht geven aan armoede, onderwijsachterstand, gelijke kansen op het arbeidsmarktbeleid, etc.

Gedeeld burgerschap (in plaats van polarisatie)

Zoeken naar vormen van gedeeld burgerschap is een manier om het wij/zij-denken en de polarisatie tussen wij en zij te doorbreken. Dit vraagt oog voor de diversiteit binnen de diversiteit, en een heroverweging van categorieën als autochtoon en allochtoon. We hebben behoefte aan gedeeld begrip, een gedeelde toekomst en een vorm van een gedeeld 'wij'. Om even bij mijn praktijk als 'cultureel werker' stil te staan: tijdens het project Goeiemorgen Poëzie in de gevangenis van Dendermonde is het ontroerend om te zien hoe een grote zwarte man uit Congo, een Nederlander met Surinaamse roots en een Belgische Marokkaan elkaar helpen om teksten in het Frans en het Nederlands te ontcijferen en te verbeteren.

Binnen het sociaal werk en het socio-cultureel werk moet er meer aandacht komen voor diversiteit

Sociaal werk heeft traditioneel oog voor 'herverdeling': het versterken van de sociaaleconomische positie van allochtonen en nieuwkomers. Het sociaal-cultureel werk heeft vooral oog voor erkenning: erkenning van fundamentele culturele verschillen. Het is belangrijk dat binnen beide domeinen diversiteit een uitgangspunt wordt. Het is uiteraard een spanningsveld: de ander als gelijke beschouwen, en tegelijk de ander het recht op een verschillende kijk gunnen.

Een project waarover ik in dit kader al een tijd zit te dubben, vanuit mijn praktijk als voorlezer in 'samenleesgroepen' in gevangenissen, waarbij een verhaal en een gedicht hardop worden voorgelezen aan een groepje gedetineerden: kunnen we niet ook de grote verhalen van Bijbel en Islam gebruiken in dit kader, en het over ieders interpretatie van deze verhalen hebben? Bij voorbeeld: het verhaal van Abraham en Isaak. Wat zegt ons dat verhaal over 'offers' die we menen te moeten brengen? Kunnen we een gezamenlijke leesbeleving delen, en op zoek gaan naar de betekenis achter deze verhalen? Zou het niet goed zijn als verschillende gedetineerden (Belgen, gematigde moslims, Syrië-strijders en Sharia4Belgium-leden) met elkaar zo'n lees-avontuur zouden aangaan? De link met de actualiteit is evident: we denken niet enkel aan het Afghaanse meisje Spozhmai dat door haar broer een bomgordel om kreeg, maar ook de vele slachtoffers op de slagvelden van Syrië, de Centraal-Afrikaanse Republiek, Oekraïne…

Voorlopig blijft dit een idee, de moeite waard om uit te werken, wellicht met Justitie en Vlaamse overheid samen, en met de inzichten van criminologen die het proces van de-radicalisering bij allochtone jongeren bestudeerd hebben. Het probleem om dit te realiseren is dat de gescheiden structuren van de 'rechtsbedeling' (Fod Justitie) en de 'hulp- & dienstverlening' (Vlaamse overheid) een dergelijk 'geïntegreerd project' niet bevorderen.

Naar een scenario van hoop en empowerment

Superdiversiteit is geen rampspoed: het is een feitelijke ontwikkeling, op zichzelf niet goed of slecht. De vraag is: hoe gaan we ermee om?

Als we er niet goed mee omgaan, als we blijven steken in een wij-zij denken en dan is superdiversiteit een sociale tijdbom.

Als superdiversiteit uitgroeit tot iets vanzelfsprekends, met fascinerende uitdagingen, een groeiende erkenning voor ieders diversiteit dan vormen gelijkwaardigheid en emancipatie belangrijke uitkomsten. Dit ideaaltypische toekomstscenario van empowerment en hoop is voor steden (en gevangenissen) weggelegd die gelijkwaardige kansen bieden aan nieuwkomers en hun kinderen, die racisme actief bestrijden en een open, op de buitenwereld gericht klimaat uitbouwen.

Kortom: ik vond *Superdiversiteit* een inspirerend boek om anders te leren kijken naar wat rondom ons aan het gebeuren is!